

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

цінував праці економіста, отримав привілей та авторські права на книгу, а згодом – посаду королівського секретаря та баронський титул [7, т. 6, с. 546]. Книга ще за життя автора користувалася великим попитом та видавалася тричі, у XVIII ст. різні видавці друкували її ще дев'ять разів (останнє видання було здійснене в Бердичеві у 1790 р.). Текст (формат 2°, 523 с.) поділений на 30 трактатів, в яких йдеться про сільськогосподарські роботи (вирощування зернових, садівництво, тваринництво, бджільництво, лісове господарство, мисливство, рибальство, обробка ґрунтів тощо). Тут подавався опис усіх видів птахів, рептилій, міфічних тварин та розповідалося про поведінку левів, тигрів, слонів, верблюдів. Окремі трактати описували різні звичаї та курйозні випадки, містили поради щодо організації та управління маєтком, будівництва, медицини, геометрії, астрономії, астрології, ведення бухгалтерської звітності. Увесь текст проілюстровано великою кількістю дереворитів, які теж несуть цінну інформацію. Наприклад, у 12-му трактаті описується корчма та вміщено гравюру, що зображує музикантів та музичні інструменти XVII ст. З інших сюжетних гравюр маємо уявлення про одяг, меблі, будинки, предмети побуту і сільськогосподарського знаряддя поляків. Є гравюри з релігійної тематики, зображення гербів міст та ін. Протягом століття книга заслужено вважалася господарською енциклопедією для польської шляхти. Примірник надрукований на папері з водяними знаками, має пошкоджену напівшкіряну палітурку, відсутній титул та аркуші з присвятами, попередній власник намагався реставрувати книжковий блок.

Фондове зібрання польських стародруків хоча і не чисельне за кількістю, але загалом дає уявлення про видавничу продукцію XVII ст. на території Речі Посполитої і є цікавим для істориків, краєзнавців та всіх шанувальників книги.

Джерела та література:

1. Стемпень Б. Джованні Ботеро і його «Універсальні реляції»: роль і значення праці для розуміння повсякденного життя давніх суспільств / Б. Стемпень // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Книгознавство, бібліотекознавство та інформ. технол. – Львів, 2014. – Вип. 8. – С. 9-19; 2. Яковенко Н. Паралельний світ: дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. / Н. Яковенко. – Київ, 2002. – С. 84-85; 3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини : біогр. слов. / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 715; 4. Функе Ф. Книговедение / Ф. Функе. – Москва, 1982. – С. 113; 5. Кароєва Т. Юридична література у приватних книжкових зібраннях поляків Поділля поч. XX ст. / Т. Кароєва // Вісн. Книж. палати. – 2013. – №2. – С. 32; 6. Энциклопедический словарь : [в 82 т. + 4 доп.] / изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. – Санкт-Петербург, 1890–1907; 7. Orgelbrand S. Encyklopedja powszechna z ilustracjami i mapami / Samuel Orgelbrand. – Warszawa : Wydaw. S. Orgelbranda Synów, 1898–1912.

Анатолій Войнаровський, Василь Черняк

Юзеф Котоні: забутий подільський поет та композитор

Активний розвиток краєзнавчого руху в останні роки сприяє поверненню із забуття багатьох постатей, пов'язаних з Україною, зокрема з Поділлям. В історії нашого краю досі поза увагою дослідників залишаються багато представників польської меншини, які у XIX ст. впливали на розвиток польської літератури, мистецтва, музики. Серед забутих залишається і ім'я польського поета і композитора Юзефа Котоні, життя якого було тісно пов'язане з Поділлям.

Спеціальних розвідок, присвячених Ю. Котоні, виявити не вдалося. Декілька стрічок у відомому словнику Альберта Совінського [1, s.200], короткі відомості у спогадах З. Мілковського [2, s.42-46; 3, s.198-200], А. Грози [4, s.61-63] та Ф. Краузе [5, s.132-134] дають змогу створити короткий біографічний портрет незаслужено забутого поета та музиканта.

Рід Котоні, ймовірно, походив з Італії. Відомо, що брати Єжи та Константин Котоні за послуги, надані Речі Посполитій, отримали шляхетство на сеймі 1676 року [6, s.329]. У 1695 році товариш панцирний Стефан Котоні був призначений чесником летицівським [7, s.388]. Можливо, саме він став засновником подільської гілки роду.

Юзеф Котоні (Józef Kotoni) народився у 1804 році [1, s.200] (за іншими даними – у 1810 році [8, s.477]) на Поділлі (ймовірно, поблизу міста Бар). Батько Юзефа був вчителем

У К Р А Ї Н Я - П О Л Ь Щ А

музики [5, s.132]. Сім'я, очевидно, не мала великих статків, які б давали змогу відправити юнака на навчання, тому, як пише у своїх споминах А. Гроза, освіту Юзеф здобував самостійно [4, s.61]. Вже з дитячих років мав хист до музики, і швидко перевершив у цій царині свого батька, віртуозно володіючи фортепіано [5, s.132]. Так як і він, почав давати дітям із заможних шляхетських родин Поділля, Волині і Київщини уроки музики, швидко здобувши великий авторитет. Одним із учнів Котоні був Якуб Чечель, власник Самчиків [5, s.133]. У 1854 році він створив у своєму маєтку музичну школу, у якій мали навчатися хлопчики у віці 10-17 років гри на духових та смичкових інструментах. Тут також існував оркестр під керівництвом скрипаля Брауна [9, s.429]. Фридерик Краузе, також маловідомий польський поет та перекладач з Поділля, який познайомився з Котоні у 1837 році, пише про знайомство Котоні із Северином Гощинським. За його словами, воно відбулося у домі заможного обивателя Залеського, де Гощинський працював у канцелярії, а Котоні давав уроки музики дітям власника [5, s.133]. Можливо, знайомство з автором «Канівського замку» відбулося 1826 року в селі Ліщинівка Уманського повіту, де Гощинський гостював у свого уманського однокласника Яна Креховецького [10, с.124], а Котоні у цьому ж селі працював вчителем музики [2, s.44]. Як стверджує Ф. Краузе, разом вони провели кілька років [5, s.132], хоча це твердження видається малоімовірним, так як Гощинський у 20-х рр. XIX ст. вів напівмандрівне життя і довго на одному місці не затримувався [10, с.124].

Відомий польський поет, драматург і видавець, Александер Гроза (1807-1875), представник «української школи» в польській літературі, познайомився з Котоні у свого родича Ігнаци Копчинського, у якого той довгий час перебував [4, s.61], очевидно, також даючи уроки музики. Саме А. Гроза заохотив його до поетичної творчості. Вже у 1837 році у віленському альманасі «Biruta» Котоні дебютував як поет. Тут було вміщено його поезію «Pożegnanie» («Прощання») [11, s.360-362]. Наступного року у іншому віленському альманасі, «Rusałka», який почав видавати А. Гроза, було надруковано поезію Котоні «Do L. J.» та уривки з поеми «Podróżny» («Подорожній»): власне «Podróżny» та «Opowiadanie starca» («Оповідь старця») [12, s.67-69, 163-195]. Публікація здобула схвальні відгуки. Так, Ю. Крашевський у головному друкованому органі Королівства Польського, яким був «Tygodnik Peterburcki» («Тижневик Петербурзький»), помістив рецензію на перший випуск «Русалки», де писав, що серед поетичних творів, вміщених у альманасі, варті уваги лише «Подорожній» Юзефа Котоні та «Каштелян» Міхала Єзерського [13, s.203]. Крім того, відомий польський поет, засновник «української школи» в польській літературі, Богдан Залеський у листі до Адама Міцкевича від 29 червня 1838 року писав: «...Отримав з краю багато альманахів і [збірок] поезії. Молоді наші послідовники молодці... Поміж поетами найталановитіші: Котоні, Єзерський, Краузе, Гроза, Сакович, самі українці...» [14, s.347]. Про поему «Подорожній» уже в наш час писав відомий дослідник української тематики у польській літературі Р. Кирчів. Називаючи Юзефа Котоні маловідомим поетом, він відзначає, що «поема написана на основі спостережень українського села. Тут особливо вражає реалістично накреслена картина голоду 1833 року. Пан-філантроп годує своїх підлеглих хлібом з соломи і брагою, а корчмар здирає з них останню кожушину» [15, с.122]. Устами старого діда, який розповідає про Запоріжжя, автор поеми підкреслює, що козаки своїм життям і кров'ю боронили Річ Посполиту від нападів турецько-татарських орд [15, с.122]. У третьому випуску «Русалки» (1840 рік) були вміщені фрагменти з поеми Котоні «Dymitr Wiśniowiecki» («Дмитро Вишневецький») [16, s.98-106]. Цей твір також дістав схвальну критику. Так, той же «Тижневик Петербурзький» називав Котоні талановитим поетом і пророкував йому блискуче майбутнє [17, s.247]. У іншому номері тижневика поему називають чудовою і жалкують з приводу того, що опубліковано лише незначну її частину [18, s.173]. Александер Гроза згадував про поетичні твори Котоні: «...повно у них було граматичних помилок, але вірші були чудовими, думка вільна, почуття живі» [4, s.61]. Чому Котоні, незважаючи на прихильну критику, після поеми «Дмитро Вишневецький» перестав друкуватися – невідомо. Ф. Краузе, який мешкав неподалік від села Вовковинці та в останні роки життя Котоні спілкувався з ним, писав, що останній часто з пам'яті читав йому нові поетичні твори, які були набагато кращими, ніж ті, що побачили світ у віленських альманахах [5, s.133]. А. Гроза зауважував схильність Котоні до написання сарказмів, пояснюючи цю схильність душевними переживаннями. Також він згадує, що Котоні мав кілька недописаних поем та народну драму в п'яти актах [4, s.61].

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

Окрім поетичного таланту, Котоні мав талант музичний. Він не лише віртуозно грав на фортепіано, а й був композитором та музичним педагогом. Відомо, що Котоні створив багато мазурок та полонезів. Дослідник польського полонезу М. Жуковський ставить його в один ряд з відомими польськими авторами цього музичного жанру – Юзефом Ельснером, Юзефом Дамсе, Антоні Коціпінським, Томашем Нідецьким та іншими [19, s.33]. Крім того, Котоні був автором думок, які відзначалися зворушливістю та були сповнені національного духу [3, s.200]. Ф. Краузе також відзначав, що тематика його творів була, як правило, українською [5, s.133]. Автор огляду про музичне життя Поділля першої половини XIX ст. зауважував, що велика кількість дрібних музичних творів, написаних Котоні, були чутливі та меланхолійні, рідко веселі [20, s.83]. Зигмунт Мілковський, який познайомився з Котоні в Одесі під час свого навчання у ліцеї, згадував його мазурку «Dalej, bracia, dalej w koło!», на якій, за словами письменника, виросло ціле покоління молодих людей [2, s.43; 3, s.198]. А. Гроза так згадував про його виконавське мистецтво: «Слухав пізніше відомих митців, але жоден з них не справив на мене такого враження, як Котоні тихого літнього вечора перед публікою, що складалася з декількох людей» [4, s.62]. Думки та шумки, а можливо й інші музичні твори, Котоні надіслав до Парижа, який був музичною столицею Європи, і де вони були схвально прийняті музичними авторитетами [4, s.62]. У своїй праці «Словник польських давніх і сучасних музикантів...», виданій польською мовою у Парижі у 1874 році, А. Совінський у невеликій статті про Котоні пише, що він причетний до написання «Jeszcze Polska nie zginęła» [1, s.200]. Так як автором слів цього твору, більш відомого як «Мазурка Домбровського» і який нині є державним гімном Польщі, є Юзеф Вибіцький, то Котоні, можливо, мав відношення до написання музики майбутнього польського гімну. Його напрацювання міг врахувати Совінський при написанні фортепіанної партитури для цього твору, яка була опублікована у 1829 році як «Pieśń narodowa Polaków» («Національна пісня поляків») [21].

Ю. Котоні згадується і у контексті конспіраційних заходів польських патріотичних організацій на Україні в 40-х рр. XIX ст. Згідно з інструкцією Міхала Чайковського («Notatka dla iadącego na Ruś»), яка вручалася емісарам, що їхали на Україну для підривної діяльності проти царського режиму, з метою встановлення контактів вказувалися прізвища найбільш надійних осіб, особливо письменників, враховуючи їх великий вплив на формування громадської думки. Поряд з А. Грозою, М. Єзерським, А. Шашкевичем вказувалося і прізвище Котоні [22, с.384-385].

Про останні роки життя Котоні відомо небагато. У першій половині 40-х рр. XIX ст. він дає уроки музики в Одесі. Зароблених коштів вистачило на придбання будинку та невеликої земельної ділянки у селі Вовковинці Летичівського повіту. Одеський період життя негативно позначився на його здоров'ї, тому сільським господарством практично не займався. Згадуваний вище Якуб Чечель подарував йому кілька вуликів [5, s.133]. Серед місцевого населення користувався великим авторитетом. Згуртував навколо себе поціновувачів освіти, організував школу, передплачував кілька газет та журналів. Навчав безкоштовно музики родичів та сусідів. Допомігав місцевим землевласникам з вирішенням судових справ, які тривали роками. В кінці життя практично був прикутий до ліжка [5, s.133]. Одружений не був. Точна дата смерті невідома. Сталося це після 1857 року [8, s.477]. Доля архіву поета та композитора також залишається невідомою.

Таким чином, Юзефа Котоні по праву можна зарахувати до плеяди представників «української школи» у польській літературі. Його поетична та музична творчість повинна стати предметом вивчення літературознавців, музикознавців та краєзнавців.

Джерела та література:

1. Sowiński Albert. Słownik muzyków polskich dawnych i nowoczesnych. – Paryż: Nakładem autora, 1874.
2. Jeż T.T. Ze wspomnień odeskich. – Warszawa, 1893. – 55 s.
3. Jeż T.T. (Miłkowski Zygmunt). Od kolebki przez życie: Wspomnienia / Do druku przygotował A. Lewak. – Tom I. – Kraków, 1936. – 474 s.
4. Groza Aleksander. Mozaika kontraktowa: Pamiętnik z roku 1851. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857. – 256 s.
5. Krauze Fryderyk. Okolica nad Zharem i Rowem // Biblioteka Warszawska: Pismo poświęcone naukom, sztukom i przemysłowi. – 1872. – T.2. – S.125-134.

У К Р А Ї Н Я - П О Л Ь Щ А

6. Niesiecki K. Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicz. – Tom V. – Lipsk, 1840.
7. Boniecki A. Herbarz polski: wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. – Tom XI. – Warszawa, 1907.
8. Zbiór poetów polskich XIX w. – Tom 2. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1959.
9. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Pzeczypospolitej. – Wyd. drugie przejrzone i uzupełnione. – T. 5: Województwo wołyńskie. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1994. – 698 s.
10. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний довідник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007. – 1008 с.
11. Biruta / Wydawca Józef Krzeczowski. – Część pierwsza. – Wilno, 1837.
12. Rusalka / Wydana przez Aleksandra Grozę. – Część I. – Wilno, 1838.
13. Kraszewski J. J. Krytyka // Tygodnik Peterburcki: Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego. – 1838. – №36. – S.201-203.
14. Listy Bohdana Zaleskiego do Adama Mickiewicza // Kłosy. – 1886. – №1092.
15. Кирчів Р.Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму. – К.: Видавництво «Наукова думка», 1965. – 132 с.
16. Rusalka / Wydana przez Aleksandra Karola Grozę. – Część III. – Wilno, 1840.
17. Tygodnik Peterburcki: Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego. – 1840. – №47.
18. Tygodnik Peterburcki: Gazeta urzędowa Królestwa Polskiego. – 1841. – №31.
19. Żukowski O.M. O polonezie. – Lwów: Drukiem Zygmunta Golloba, 1899. – 37 s.
20. Melomański Telephon. Listy z Tulczyna // Ruch Muzyczny. – 1859. – №10.
21. Rybak E. Mazurek Dąbrowskiego [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.awans.net/strony/historia/rybak/rybak2.html>
22. Стеблій Ф. До генези української незалежності в 40-х рр. XIX ст. (Михайло Свідзінський у пошуках визволення України) // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні. – Випуск другий (1995-1997 рр.). – Львів, 1999. – С.390-407.

Анатолій Сумішевський

Потоцькі в історії Теплика

Потоцькі єдині з власників Теплика, про яких нам, тепличанам, щось трохи відомо. Про їх попередників інформації дуже мало, не дивлячись на те, що перша згадка про містечко досить рання. Вона відноситься до кінця XV століття, коли сімейство Кішок отримало привілеї від Олександра Ягелончика, великого князя литовського, а з 12 грудня 1501 року короля польського. Ще одна згадка стосується розділу братами Кішками в 1582 році своїх володінь і переходом Теплика у власність київського магната Костянтина Костянтиновича Острожського. Слідуюча про те, що в 1645 році Теплик переходить Жабокрицьким. Потім в історії Теплика виникає біла пляма бо історичних документів настільки мало, що ми навіть не знаємо коли його власником стає Марцин Калиновський, що дуже важливо, бо в 1652 році Теплик вже власність Калиновських, а після загибелі батька з сином в Батогській битві відбувається нова зміна у володінні містечком. Так як після загибелі в 1652 році Марцина і Самуїла Калиновських прямих спадкоємців не залишилось і Теплик стає власністю Станіслава «Ревера» Потоцького, який був чоловіком Зоф'ї Калиновської, сестри Марцина Калиновського. З історії Умані відомо, що кілька разів Станіслав Ревера намагався захопити місто, яке утримували козаки, але Іван Богун зумів його захистити: «В 1654 році Умань обступили війська під командуванням Станіслава «Ревера» Потоцького та Стефана Чернецького, замок зумів захистити Іван Богун; нове і старе місто були спалені. 20 січня 1655 року другий раз місто було взято в облогу Потоцьким разом з татарським військом, раптом І. Богун захистив місто»[1]

З 1648 по 1667 рік – місто було в складі козацько-гетьманської держави (полкове місто, важлива фортеця). В ці роки боротьбу за місто не полишає Станіслав «Ревера» Потоцький.[2] Ці часи для нього не кращі. Замок і місто відбудував Станіслав Владислав Потоцький.[3] Упадок міста продовжується до 1726 року коли бездітний Станіслав Владислав передає свої землі небожу Францішеку Салези Потоцькому[4], сину Юзефа Феліціяна Потоцького, та батьку Станіслава Щенни Потоцького. [5]